

išvada, kad formantų *nulis*: *je/o* (t.y. atematinės flekcijos ir *je/o* kamieno) santykis žymi archaiškas kategorijas. Tai suponavo formanto *jo* asociaciją su aktyvaus veiksmo tranzityvine reikšme, būdinga atematiniam veiksmoždziam, ir kartu globalinės opozicijos tranzityvumas/intranzityvumas formavimasi baltų kalbose. Dėl to formantas *jo*, kaip produktyvesnis, pakeitė ir senojo *e/o* kamieno, ir atematinę fleksiją. Paminėtina dar viena svarbi autoriaus išvada, kad prabaltų dialektuose iš tos pačios veiksmoždzio šaknies daugeliu atvejų galėjo būti sudaromos tiek atematinės, tiek tematinės formos, kuriomis galėjo būti reiškiamą opozicija medialumas-statyvumas/aktyvumas.

Antroje dalyje "Ide. diftongo *ei bei ilgojo balsio *o likimas ir apofonijos *ie*: *ei* bei *uo*: *au* susiformavimas rytinių baltų kalbose" sprendžiama viena iš sudėtingiausių ir sunkiausių diachronijos problemų, t.y. rytų baltų kalbų diftongų *ie* ir *uo* kilmė ir apofoninių eilių *ie*: *ei* bei *uo*, *au* susiformavimas. Remdamasis gausia ir autentiška faktine medžiaga, S. Karaliūnas daro šias išvadas: 1) ide *ei (>*ē) monoftongizacija rytų baltų kalbose greičiausiai vyko leksemose, turinčiose kilnojamojo kirčiavimo paradigmas, ir pats "monoftongo *ē (vietoj ide. ei) atsiradimas veikiau priklausė nuo nekirčiuotos pozicijos" (p.165); 2) pirmiausia greičiausiai buvo monoftongizuojamas ilgasis ē; 3) galima manyti, kad ei>*ē(>ie) fonetinės kaitos realizacija vyko palaipsniui senųjų ir naujųjų variantų konkurencijos sąlygomis; varianto su senuoju ei ir naujuoju (*ē>ie) išlaikymą toje pačioje tarmėje ar šnekoje lėmė leksikalizacija, t.y. skirtingų reikšmių gavimas.

Dėl rytų baltų *ie* kilmės dabar jau egzistuoja 3 hipotezės⁶, kurioms verifikuoti kiekvienas autorius ieško savo pagrindimo. Ar patikima S. Karaliūno hipotezė, parodys nauji duomenys ir tyrimai. Tačiau jo nuopelnas yra tas, kad į ide. *ei virtimo rytų baltų *ie* problemą pažvelgta nauju aspektu, iškeliant naujų faktų ir sprendimų galimybių. Jeigu egzistuoja kelios pagrįstos alternatyvios nuomonės kuriuo nors sudėtingu klausimu - tai jau mokslinio mąstymo pažanga, o įrodyti vienos kurios nuomonės teisingumą, J. Endzelyno žodžiais tariant, "ne visada įmanoma, nes pirminis kalbos faktų status quo daugelis atvejų yra analogiškai pakeistas. Tad lieka tik pasirinkti patikimiausią iš galimų nuomonių, bet šis pasirinkimas labai dažnai bus subjektyvus ir todėl ne visus įtikins"⁷.

Šioje recenzijoje sunku suminėti autoriaus visus atradimus bei argumentuoti pagrįstas naujoves - jų yra nemaža: visa monografija yra novatoriškas darbas. Jis svarbus ne vien tik dėl to, kad autorius pagrindė daug etimologijų, bet ir dėl to, kad išklė idomių hipotezių, be kurių mokslas negalėtų žengti į priekį.

Baigdamas šią recenziją, dar norėčiau pareikšti vieną kitą pastabą. Pirmą, mano supratimu, pats monografijos pavadinimas yra šiek tiek per platus ir turi tam tikro pretenzingumo atspalvį; nustatyti baltų kalbų bendruosius struktūrinius elementus ir jų kilmę, remiantis iš esmės tik *jo* kamieno veiksmoždziais, vargu ar įmanoma. Pavadinimo ir turinio neatitikimo buvo galima išvengti, skliausteliuose po pavadinimo įrašius patikslinimą (Remiantis baltų *jo* kamieno veiksmoždziais ar pan.). Antra, nelabai įtikina ir kai kurie aiškinimai: pvz., dėl *dr- (<*dhr-) pakeitimo *tr-* žodyje *triēsti* (p.55), *koim-* varianto **kōi* transformavimo į **kōm-* (p.83), ir dar vienas kitas. Trečia, "įvadas" būtų pastebimai teoriškai sustiprėjęs, jei autorius būtų pasirėmęs tokių šiuolaikinių semantikos specialistų kaip *Lyons*, *Leech* ir kitų darbais.

Apskritai S. Karaliūno knyga parašyta talentingai ir yra svarus įnašas į baltų veiksmoždzio ir baltų kalbų bendrųjų struktūrinių elementų ir jų kilmės mokslą. Ši darba novatorišką daro ne tik pasirinkti tyrimo metodai, bet svarbiausia iškeltos ir pagrįstos naujos hipotezės, varančios į priekį veiksmoždzio tyrinėjimus.

Albertas Rosinas

Friedrich Scholz. Die Literaturen des Balticum. Ihre Entstehung und Entwicklung // Westdeutscher Verlag, 1990 -356 p.

Tai naujas Vestfalijos Mūnsterio universiteto profesoriaus dr. Friedricho Scholzo, žymaus vokiečių baltisto ir slavisto, veikalas apie Pabaltijo tautų (estų, latvių ir lietuvių) literatūrų kilmę ir raidą nuo jų kūrimosi pradžios ligi XIX a. pabaigos. "Mein Hauptanliegen war es, den literarischen Prozeß aufzuzeigen, in dem die Literaturen des Balticum entstanden und sich entwickelten. Dieser literarische Prozeß war der gesamteuropäische, in dessen Rahmen sich im Baltikum zunächst seit der Mitte des 16. Jahrhunderts im beschränkten Bereich der Erbauungsliteratur und der geistlichen Dichtung ein Schrifttum und später im Laufe des 19. Jahrhunderts eigene schöne Literaturen herausbildeten" (p.9), - rašoma veikalo pratarmėje.

Taigi autoriui labiausiai rūpėjo nušviesti tų trijų tautų literatūrų kūrimasi ir plėtojimasi kaip integralinę visos Europos literatūrinio proceso dalį. Tuo tikslu jis gilinosi į estų, latvių ir lietuvių literatūrų ryšius su kitų, ypač

⁶Plačiau žr. Karaliūnas S. Op.cit., P. 152-167.

⁷Žr. Endzeliņs J. Darbu izlase. Rīgā, 1980, S. III, 2 d., lpp.104.

vokiečių, rusų, lenkų literatūromis, stengėsi atskleisti tų ryšių ištakas ne tik regioninės (Pabaltijo), bet ir pasaulinės, ypač Vakarų Europos, kultūros istorijos fone. Be to, autorius turėjo tikslą išryškinti minėtų Pabaltijo tautų grožinės literatūros kūrimosi bei plėtojimosi sąsają su jų liaudies kūryba, tautosaka, kaip kiekvienos tautos savito dvasingumo išraiška (als Ausdruck der Geistigkeit des eigenen Volkes, t.p.), taip pat supažindinti su žymesniais pasirinkto periodo tų tautų grožinės literatūros ir apskritai raštijos kūrėjais (t.p.). Todėl veikalė platokai rašoma apie tautosakos tekstus, apstu istoriografinių duomenų.

Veikalą sudaro, be pratarmės, trumpės estų, latvių ir lietuvių kalbų ortografijos charakteristikos, literatūros sarašo ir vardų rodyklės, 12 skyrių: 1) Įvadas (Einleitung, p.14-22), 2) Pabaltijo kraštų raštijos plėtojimas (Die Entwicklung eines Schrifttums in den Ländern des Baltikums, p. 23-54), 3) Pabaltijo kraštai ir tautos kaip mokslo ir grožinės literatūros objektas (Die Länder und Völker des Baltikums als Gegenstand der wissenschaftlichen und schönen Literatur, p. 55-85), 4) Vokiečių ir lenkų kalbos kaip Pabaltijo kraštų literatūrinės kalbos (Deutsch und Polnisch als Literatursprachen in den Ländern des Baltikums, p. 86-108), 5) Estijos, Latvijos ir Prūsų Lietuvos mokslininkai, literatūrinės draugijos, žurnalai ir laikraščiai (Gelehrte und literarische Gesellschaften, Zeitschriften und Zeitungen in Estland, Lettland und Preußisch-Litauen, p.109-140), 6) Tautosakos tekstų rinkimas ir jų kaip tautinės literatūros vertinimas (Die Sammlung von Folkloretexten und ihre Einschätzung als nationale Literatur, p.141-190), 7) Europos literatūros tekstų vertimai ir perdirbimai Pabaltijo kraštuose (Übersetzungen und Nachdichtungen von Texten der europäischen Literatur in den Sprachen des Baltikums, p.191-215), 8) Savitos poezijos atsiradimas [Pabaltijo kraštuose] (Die Entstehung einer eigenständigen Poesie, p. 216-263), 9) Epinių poezijos kūrinių atsiradimas tautosakos tekstų pagrindu (Die Entstehung von epischen Dichtungen auf der Grundlage von Folkloretexten, 264-288), 10) Savitos prozos ir savito teatro atsiradimas /Pabaltijo kraštuose/ (Die Entstehung einer eigenständigen Prosa und einer eigenständigen Theaters, p. 289-307), 11) Pabaltijo literatūrų tolesnės raidos perspektyva (Ausblick auf die weitere Entwicklung der Literaturen Baltikums, p. 308-318) ir 12) Pabaltijo literatūrų plėtojimosi tendencijos. Bendrumai ir skirtumai (Entwicklungstendenzen der Literaturen des Baltikums. Gemeinsamkeiten und Unterschiede, p.319-337)

Jau iš šių skyrių pavadinimų matyti, kad veikalas yra tipologinio pobūdžio; lygindamas estų, latvių ir lietuvių (tokios šių kalbų sekos laikomasi visoje knygoje) literatūras, autorius išvalgiai atskleidžia kiekvienos jų specifiką - tiek bendruosius, tiek ir skiriamuosius jų funkcionavimo bei plėtojimosi bruožus. Tai pirmasis tokios rūšies tyrinėjimas, kuriame, remiantis naujausiais estų, latvių ir lietuvių literatūros istorikų darbais, taip pat paties autoriaus tų literatūrų ilgametėmis studijomis, pateikiama plati sintetinė tų tautų literatūrų kelių šimtmečių funkcionavimo bei raidos panorama.

Nesileisdamas į detalesnę Fr. Scholzo labai vertingo veikalą literatūrologinę analizę (tai, be abejo, kvalifikuotai atliks estų, latvių ir lietuvių literatūros istorikai), toliau šioje trumpoje recenzijoje kiek stabtelsiu tiksliai prie veikale paliestų kalbos dalykų, kurie autoriui buvo nors ir svarbūs, bet periferiniai, tiesiogiai nėję tyrinėjimo objektu.

Kalbos dalykai siauriau ar plačiau užkliudomi daugelyje veikalo vietų. Kaip matyti iš anksčiau sumintų jo skyrių pavadinimų, autorius jau iš pat pradžios jautė reikala trumpai supažindinti skaitytoją su estų, latvių ir lietuvių kalbų ortografinėmis sistemomis ir jose esančių grafemų tarimu. Pastabų įvairiais šių trijų kalbų raidos klausimais esama ir tolesniuose skyriuose, ypač ketvirtame ir dvyliktame, kur tų kalbų istorijos problemos dar specialiai liečiamos. Ketvirtame skyriuje nušviečiamas vokiečių ir lenkų kalbų vaidmuo Pabaltijo literatūrinių kalbų kristalizavimesi (*literatūrinės kalbos*, *Literatursprache* terminas autoriaus vartojamas ne "rašomosios kalbos", bet "beletristinės kalbos" reikšme), o dvyliktame - apibendrinama estų, latvių ir lietuvių rašomųjų kalbų plėtojimosi specifika nagrinėjamoju periodu (pastarajame yra taip pat įdomių autoriaus minčių rašomųjų ir literatūrinių kalbų istorijos klausimais apskritai).

Apibendrinamas estų, latvių ir lietuvių rašomųjų kalbų raidą XVI-XIX a., autorius padarė nemaža pagrįstų išvadų, iš kurių galima paminėti tokias:

"In den ehemaligen Ordensländern, d.h. in Estland, Lettland und Preußisch-Litauen, waren bei der Entstehung und Entwicklung der Schriftsprachen und des Schrifttums das Deutsche und das evangelisch-lutherische Schrifttum prägend" (p. 319);

"Alle drei Schriftsprachen des Baltikums gehören heute zu diesem europäischen Sprachen-Verbund (čia turimos galvoje Europos kalbos, turinčios tam tikrų bendrų sąvokų ir bendrų sakinio struktūros elementų, - J.P.), und ihre Integrierung in diesen Verbund hat mit der Entstehung ihrer Schriftsprachen um Mitte des 16. Jahrhunderts ihren Anfang genommen" (p. 320);

"Die Tatsache, daß die ersten alllitauischer Autoren und viele spätere litauischer Herkunft waren, hat natürlich dazu beigetragen, daß die sprachliche Qualität der Texte schon des frühen litauischen Schrifttums in der Regel besser ist als die des altestnischen und altlettischen" (p. 322).

Iš tikrųjų dėl susiklosčiusių istorinių aplinkybių lietuvių raštija ir rašomąją kalbą Rytų Prūsijoje labiau veikė vokiečių kalba bei vokiečių raštija, o Lietuvoje - lenkų kalba ir lenkų raštija. Tačiau vokiečių kalbos įtaka anksčiau Lietuvių rašomosios kalbos periodu ir Rytų Prūsijoje nebuvo tokia didelė kaip estų ir latvių rašomosios kalbos, nes daugeliui to krašto lietuviškų raštų autorių lietuvių kalba buvo gimtoji. Todėl visiškai galima pritarti

Fr. Scholzo išvadai, kad ankstyvojo periodo Rytų Prūsijos lietuviškų raštų kalba yra geresnė už to periodo estų ir latvių raštų kalbą. Nekelia abejonių ir Fr. Scholzo tvirtinimas, kad Rytų Prūsijos lietuvių rašomosios kalbos kelias į Europos kalbų sandraugą (Sprachverbund) ėjo vokiečių, o Lietuvos – per lenkų kalbą (p. 321).

Žinoma, tokios didelės apimties ir įvairios problematikos veikale kaip Fr. Scholzo "Die Literaturen des Baltikums", kuriame nagrinėjama trijų tautų keletos amžių literatūrų funkcionavimas ir raida, neįmanoma išvengti ir tam tikrų spragų, netikslumų. Tačiau jų šiame veikale (bent liečiančiame lituanistinę dalį) pastebėta tiek nedaug, jog galima tikrai stebėtis autoriaus erudicija, kruopštumu ir sugebėjimu apvaldyti labai gausią, įvairiakalbę bei įvairiarūšę nagrinėjamąją medžiagą.

Prie faktinio pobūdžio netikslumų, susijusių ne tik su lietuvių literatūros, bet ir visu kalbos istorijos dalyku, galima priskirti tokius: p. 49 sakoma, kad pirmoji lietuvių kalbos gramatika Prūsų Lietuvoje (resp. Rytų Prūsijoje) buvusi 1653 m. D. Kleino "Grammatica Litvanica", tačiau toks tvirtinimas nėra tikslus, nes už ją anksčiau (apie 1643 m.) buvo parašyta Kristupo Sapūno "Compendium Grammaticae Litthvanicae," išspausdinta T. Schulzo 1673 m.; p. 50 (išnašoje) rašoma, kad 1981 m. faksimilinį "Universitas Lingvarum Litvaniae" leidimą parengęs Z. Zinkevičius (jis tik recenzavo, o parengė K. Eigminas); p. 73 ir t. vietoj autentiškos pavardės *Daukantas* vartojama *Daukontas*; p. 134 pirmuoju lietuvišku laikraščiu laikoma 1849 m. pradėjęs eiti Fr. Kuršaičio "Keleivis", nors dar 1823 m. Tilžėje buvo pradėta leisti "Nusidawimai Diewo Karalysteje", o 1832 m. Fr. Kelchio "Nusidawimai apie Ewangelijos Paplatinimą tarp Žydu ir Pagonu"; p. 136 ir t. vietoj *Baranauskas* rašoma *Baranowskas*. Tačiau visa tai yra mažmožiai, nemenkinantys labai reikšmingo Pabaltijo tautų (estų, latvių ir lietuvių) literatūrų diachroninio-tipologinio tyrinėjimo.

Friedricho Scholzo "Die Literaturen des Balticums" – tai originalus ir nepaprastai informatyvus veikalas, savotiška dabar atgimstančių ir kovojančių dėl nepriklausomybės įtvirtinimo Baltijos tautų literatūrinio bei kultūrinio gyvenimo enciklopedija, kurioje ras daug įdomių žinių visi, kurie domisi šių tautų praeitimi, jų indėliu į Europos literatūros bei kultūros lobyną.

Jonas Palionis